

ЕДИН ПО-МАЛКО ИЗВЕСТЕН СЪВРЕМЕННИК НА КОНСТАНТИН ИРЕЧЕК

Маргарита Младенова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

A LESSER KNOWN CONTEMPORARY OF KONSTANTIN JIREČEK'S

Margarita Mladenova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

margo@slav.uni-sofia.bg

The paper presents a person of Czech origin Slavibor Breüer, known as monk Sava Chilandarec, at the beginning of his stay in the Hilandar monastery in 1881. His diary from 1881–1884 is the main source about his life among the Bulgarians, who were the predominant nationality among the monks at Hilandar during this period. The interest in botanics and agriculture, as well as the carpentry works of the Czech novice are discussed.

Key words: Hilandar monastery, Bulgarian Renaissance, Czech-Bulgarian relations, Monk Sava of Hilandar

1. Темата на този текст е косвено свързана с възрожденската епоха, защото е посветена на човек, живял на границата между Българското възраждане и поствъзрожденската епоха, но произхождащ от Чехия, където втората половина на XIX век е смятана за част от поствъзрожденския период. Както личи от заглавието, той влиза в досег с българската действителност почти едновременно с Константин Иречек, но от напълно различна гледна точка. Става дума за атонския монах отец Сава Хилендарец, роден в Чехия като Славибор Бройер (Slavibor Breüer) и пристигнал на Атон в края на пролетта на 1881 г., където влиза в досег с българските монаси, по онова време обитатели на Хи-

лендар. По време на пътуването си дотам и през първите близо 4 години от престоя си той води дневник, който изпраща на сестра си и нейното семейство в Чехия. Тук той споделя редица непосредствени впечатления, засягащи както множество битови подробности, така и по-обща наблюдения върху местните хора и нрави. С К. Иречек го свързват преди всичко впечатленията от българската действителност непосредствено след Освобождението, но докато неговият известен сънародник предлага портрет на столицата и предимно на политическия живот в новосъздаденото Княжество България, Сл. Бройер споделя личния си контакт с манастирската действителност, отразяващ предимно живота на отделния човек, на монасите, при които народността е само допълнителна характеристика в пъстрата общност от хора с различен произход, обединени в живота на атонските манастири. В основата на неговите наблюдения лежат отделни индивидуални съдби, както и животът в манастирската общност. Това предоставя на българския читател средноевропейско огледало, отразяващо образ на една действителност, значително отличаваща се от нашата съвременност и много различна както от познатото ни днешно житие-битие, така и от родната на автора тогавашна средноевропейска среда. То е и възможност да осъзнаем огромната промяна в бита и особено в менталитета на съвременните хора от Балканите в сравнение с нашите предци от ранната следосвобожденска епоха.

Ето например едно от първите впечатления на наскоро дошлия в манастира послушник Славибор Бройер от дърводелската работилница в манастира, където той пристига със значителна подготовка в областта както на модерното за онова време земеделие, така и в дърводелския занаят:

6 юли [1881 г.]. Днес ми показаха манастирските дърводелски инструменти и мястото, където бих могъл да работя. Всичко доста мизерно, без ред и строй. Нещата са изработени от български самоуци, нямат рендета, нито стеги, работниците или са ги откраднали, или са ги изпогубили. Тезгяхът за рендосване, изглежда, е от същия произход, понеже няма винтове или куки. Аз казах, че с подобни инструменти не мога да работя и ми обещаха, че още някъде имало по-добри инструменти, а каквото не се намери, ще го набавят от Карея. Е, ще видим.

Мястото за работилница е една голяма стая в манастира и има достатъчно пространство. Само дето е цялата в безредие и боклуци, както изобщо всички складове, които не са свързани с храна.¹

Както се вижда, състоянието не буди у новодошлия възторг от стопанисването на дърводелската работилница. Впрочем елементите на безредие и безхаберие не са изключение и в наше време, и то далеч не в манастирска среда, където грижата за материалното не е първостепенна задача. На няколко места в дневника той изразява съжалението си, че преди да тръгне на път, си е продал очевидно добре поддържан набор от дърводелски инструменти, в резултат на което се налага да работи с инструменти, които по негово мнение не са били достатъчно удобни за опитния занаятчия. Без да ги изброява конкретно, на още няколко места в дневника той се връща към тази тема, към съжалението за продадените инструменти, като споменава и обстоятелството, че новите, закупени от Карея, представляват само железните части от инструментите, а дървените дърводелецът сам трябва да си ги изработи – нещо, с което той не е свикнал и се нагърбва да го прави за първи път (запис към 14 юли 1881 г.). Като истински човек на своето време, който не обича да се хвали с постиженията си, той не отбелязва дали и как се е справил с тази задача, но както се разбира по-нататък от дневника (на няколко пъти споменава извършването на различни дърводелски работи – както за обзавеждане на собствената му килия, така и за ремонт на повреди в дървените елементи от сградата на манастира или обзавеждане за другите монаси), очевидно е регистрирал сериозни успехи: „14. юли.[1881 г.] Ремонтирам из манастира където каквото трябва. Така оправих капаците на прозорците в ковачницата, галерията на градинарската къща, а сега преработвам галерията в кухнята за гости.“

Скоро му се налага да изостави донякъде дърводелството, защото му възлагат да бъде житар, т.е. да се грижи за зърното и най-вече за неговото мерене и навременно предоставяне в мелницата и съответно за приготвянето на хляб. След 2 години такова послушание и след постижението си за монах той отново и по свое желание се захваща с овладения по-рано дърводелски занаят:

18 януари [1884 г.]. Изработих си кушетката от орехово дърво и сега остава само да я тапицирам с нещо. Работих по нея в дните на манастирската ваканция, т.е. от Коледа до 6 януари. Сега пък правя маси с различно предназначение. За всяка килия би трябвало да има по една

¹ Цитатът, както и всички по-нататъшни цитирания на дневника са представени в мой превод – М. Мл.

маса [моя изработка], защото огромната част от всички маси са небрежна работа. Нашите старци донякъде не ме разбраха. Те си мислеха, че съм си избрал дърводелството само за да се отърва от другите послушания, и мнозина вече ме разпитваха дали сегашната ми работа е по-лека от предишната. Аз отговарям: „Което ме радва, за мен не е тежко; аз си обичам работата, която ми е приятна“. Гледат ме, че по цял ден работя и през деня не спя, обясняват си дейността ми с това, че дойдох в манастира като възрастен, защото, който от млад е в манастира, той се научава да спи през деня, но не се научава на постоянен труд.

От цитата може да се съди, макар и да не е споменато експлицитно, че плодовете на неговия собствен дърводелски труд са били доста по-качествени от завареното в началото обзавеждане. За това споменават и други публикации върху биографията му (Дожич 1907: 185; Живкович 2016: 34). За това говори и компетентното и заинтересувано описание на работата на професионалните дърводелци, които манастирът наема, за да доставят от горите му дървен материал за собствени нужди – за строителство и поддръжка на съществуващите дървени строителни елементи и мебелировка:

20 март [1884 г.]. Трионджиите завършиха работата си. Те бяха осем души, имаха два триона и от трупи бичеха дъски. Най-напред отрязаха два платана край потока за самари на мулетата, за които е много подходящо тяхното здраво дърво, после се преместиха на едно високо място, където цяла зима рязаха дъбове, а от тях бичеха талпи по 2 инча дебели и греди с различно сечение. Когато се стигна до плащането, получиха общо 47 лири. В последния ден на престоя си разрязаха за мен сухи кипарисови талпи на по-тънки дъски за дърводелски нужди. Направиха го безплатно, тоест за нашата Богородица². Бяха дошли от Костурско и бяха българи.

2. Но истинската голяма страст на образования за времето си средноевропейец си остава интересът му към природата, произтичащ не само от земеделското му образование и практика, преди да дойде в Хилендар, но и от типичния за цялата чешка нация от XIX век до днес неудържим интерес към ботаниката, към всичко, което предлагат местната флора и фауна. Още когато взема решението си да се замонаши, Славибор Бройер проявява жив интерес към южната флора и топлият климат е един от мотивите му да вземе това решение, тъй като здравето

² Чудотворната манастирска икона „Богородица троеручица“ – б. пр.

му не е твърде стабилно. На много места в дневника си авторът отбелязва южните плодове, които е открил за себе си и на които се наслаждава през съответния сезон. Още с пристигането си в манастира във връзка с всекидневните грижи за прехраната бъдещият отец Сава записва:

2 юли [1881 г.]. Що се отнася до храните и питиетата, въведен е следният ред. За неделя се раздава осолена риба, за другите дни градината дава зеленчук, който се състои от фасул, домати, тиквички, краставици, чушки и бамя, плодовете на неизвестно досега за мен растение. Хляб е разрешено да си вземаш колкото е необходимо.

Тъй като още на младини се запознава с модерното през XIX в. вегетарианство и става негов последовател, той проявява и специален интерес към растителните храни, особено плодовете, които се отглеждат или биха могли да се отглеждат в градините на манастира. Той неколккратно отбелязва нетърпеливото си очакване да се получат пощата пратките със семена от различни растения или костилки от плодове, поръчани от Чехия, опасенията да не се пропуснат агротехническите срокове, да се засее и засади навреме всичко замислено от него като от опитен земеделец. Той не крие възторга си от плодовете, които дава южната природа, и многократно изповядва любовта си към ботаниката, събирането на най-различни дотогава непознати за него треви и билки, растящи в околностите на Хилендар и по пътищата до различни обекти, най-вече до главния атонски градски център – Карея. Част от тях не са били описани в тогавашните ботанически справочници и названията им носят неговото име (срв. Кристен 1990: 69 – 70).

21 август [1881 г.]. Няма по-велико нещо от полезността на смокиновото дърво. Един вид дава летни и есенни смокини, друг ражда само веднъж, но всички се задоволяват със скалистата почва и не им трябва дъжд дори и по няколко месеца. На мен вкусът на плода ми е много приятен и бих го предпочел пред много други плодове. Освен това смокините могат да се съхраняват, т.е. сушени, за която цел трябва да останат на дървото, докато почти напълно почернеят по повърхността или покафенели, опадат сами. Сега това е най-обичната ми храна с хляб. Също и с грозде се храня до насита, макар че тази година то не е особено добро. Навреди му продължителната суша. Но все пак скоро ще настъпи гроздоберът. Маслините почти не са родили. Но зехтин ще има достатъчно, защото миналогодишната реколта е била пребогата. Ако почвата беше по-плодородна, може би щяха да дават плод всяка

година, особено там, където може да се напоява, но тук маслините са посадени на места, където нищо друго не може да расте. Това е много трайно дърво, има нужда от много време да порасне, но после може да трае и векове. Тук не познават зимните ябълки или круши, сливи също не се срещат, въпреки че всичко това може да се отглежда успешно. Само орехи има много и скоро ще им дойде време за бране. После се чака пълното узряване на дюлите, прасковите и нара.

Както се вижда, липсата на познатите му плодове все пак е осезаема. Особено съжаление буди у него измръзването на портокаловите и лимоновите дървета две години преди неговото идване на Атон, когато зимата е била мразовита. Неговият интерес към местната флора на Атон намира израз и в кореспонденцията му с чешки биолози, в създаването на два хербария с атонски растения, както и в колекция от насекоми (Кристен 1990: 70), изпратени в Прага и Белград, тъй като опитите на автора да заинтересува български образователни институции с тези материали, не срещат интерес в България.

Отделна тема, на която вече се спрях на друго място (Младенова 2023) и затова тук няма да се спирам подробно, са сложните отношения с турските институции, най-вече пощата, митницата и съда:

11 юли [1881 г.]. Вечерта ми дойде първата пощенска пратка по турската поща. Получих от Германия *Vereinsblatt für Vegetarianer*. Пратката е пътувала повече от 3 седмици. Отново имам новини от Европа и са ме намерили въпреки сбъркания адрес, значи ще ми дойдат и други писма. Изглежда, че тукашната поща е доста скъпа и че честото писане на писма води до големи разходи. Пак имам две готови писма, [едното] до Враня, а второто до Костолац на Дунав³. Имам и съобщение от Солун във връзка със задържаните книги. Искат ми още едно мито, и то направо два пъти по-високо, отколкото платих във Враня на границата. По повод на това пиша на австрийския консул в Солун.

³ В случая чешкият запис *Kostolec na Dunaji* означава сръбския град *Костолац*, където С. Бройер е живял за кратко. Редица лични и местни имена в дневника се появяват в бохемизирани форми, тъй като авторът му пристига в Хилендар без особена предварителна езикова подготовка. През XIX в. носителите на славянските езици в Австро-Унгария са разчитали на взаимната разбираемост между славянските езици, особено що се отнася до по-прости житейски ситуации. В манастира по-сериозната му подготовка по църковнославянски език постепенно изравнява някои неточности в записите му, защото първоначално в дневника си той е записвал по слух и невинаги казаното от неговите събеседници е било съвсем точно произнесено и съответно точно уловено. В течение на четирите години, през които води своя дневник, той регистрира значителен напредък по посока на българския език в манастира, който дори навлиза в родния му чешки език – б. авт.

Тук трябва да се добави само, че застъпничеството на европейските консули е било единственият начин за ефективно въздействие върху турските чиновници, в чиято власт по онова време остават Атон и неговите обитатели монаси.

3. Интересни са размислите на просветения човек на XIX в. върху отношенията му с манастирското братство, където е все още само послушник, с манастира като институция, както и сравнението между познатото му до този момент от католическата църква с обредността в православиято, което заварва в Хилендар:

15 юли [1881 г.]. За католическото ухо звучат странно някои лични имена, бидейки чисто гръцки по произход. Ето онези, които вече научих⁴: Дионисий, Висарион, Аркадий, Дамаскин, Порфирий, Хрисостос, Амбросий, Филарет, Галактион, Хрисандор, Иларион, Йефтемие, Макарие, Пимен, Панарет, Герасим, Натанаил, Исакий, Теодосий, Козма, Дамян, Софроний, Платон, Василие, Доситей, Корнелий, Викентий, Евстатий, Неофит и др. Чисто сръбско по произход е името Сава. За чешкото ухо е приятно да чува името Йероним. Ако стана монах, ще трябва да си избира лично име. Роден съм на 8 юли и според стария календар на този ден се пада Прокопий вел[ико]мъченик гръцки. Името Прокоп звучи добре за всеки чех, напомня – от една страна – игумена Прокоп Сазавски, а от друга – хуситския водач Прокоп Холи. Тогава ще се обръщат към мен с отче Прокоп. От този мъченик в манастира се съхранява остатък от черепа му и го излагат за почитание на 8 юли.

Първоначалното стъписване от контраста постепенно отстъпва и бъдещият монах постепенно привиква както към църковнославянския език, така и към редица обредни особености, които в началото го шокират:

⁴ Личните имена тук представяме нормализирани според православната норма. В запис на бъдещия отец Сава те са още неточни, най-често със съкратено окончание съгласно произношението на монасите – носители на българския език (*Диониси* вм. *Дионисий*, или със замяна на *в* с *б* според Еразмовото четене на гръцката буква *β* като [б], вместо византийското и съвременно четене [в], или просто по западното четене на съответното име (напр. *Натаниел* вм. *Натанаил*) – б. авт.

20 юли [1881 г.]. Денят на св. Илия се чества в православната църква като голям празник. Написах и изпратих две писма до Сърбия. Размишлявам за своето бъдеще. Манастирският живот ми се отразява добре. Чувствам се доволен от съдбата си, а манастирската тишина действа силно и вълнуващо на душата ми. Чувствам голяма наклонност към тукашния манастир и бих искал вярно и добросъвестно да работя за доброто на манастира, тоест, ако намеря подходящо поле за своята дейност. Има изгледи това да стане, защото Кумница, един манастирски чифлик, от тази година ще се самоуправлява и там е нужен иконом, та стопанството да носи полза. Подочух, че старците възнамеряват да пратят там мен и още един монах, след няколко седмици ще се види има ли нещо вярно в това. Положението трябва да е добро и при разумно стопанисване манастирът може лесно да се издържа от това стопанство, докато сега не достига пшеница. Добитъкът търчи из планината подивял и дава малко полза, а само една пета от нивите се обработва. Но преди всичко са нужни добри земеделски сечива, плуг и брана, за да се обработва по-добре земята. Тукашните гръцки рала са добри за пусти, каменисти места и ги използва онова население, което се задоволява със скромна реколта.

Както се вижда, симпатията към манастира и грижата за неговото състояние са неотделими от погледа на опитния земеделец, свикнал да предвижда резултатите от стопанисването на собствените имоти. При периодичното връщане към тази тема в целия дневник прави впечатление контрастът, който той открива между развитото европейско земеделие и трагичния примитивизъм, заварен в манастирската практика. Не е изненадващо обстоятелството, че градините и лозята се обработват и берат ръчно, но отглеждането на зърно за собствените нужди на манастира прави поразително впечатление на образования средноевропейски земеделец и опитен стопанин, който веднага вижда разликата между онова, което е практикувал в родината си, и примитивизма на местното земеделие. Неколкократно се споменава, че нивите остават с дълбоките бразди, оставени от ралото, и по-нататък нито се брануват, нито се валират, семената остават произволно разпръснати, а в нивата е опасно да се стъпва, защото човек може тежко да контузи краката си. Неколкократно той се опитва да убеди „старците“ от Събора да закупят модерен плуг, за да повишат добивите, но стопанските му идеи не срещат особено разбиране. От дневника не става ясно на какво той отдава тази реакция на управлението на манастира – дали просто не намират нищо неестествено в това нивите да се обработват както досега, или пък грижата за повишаване на добивите им се струва греховна грижа

за земното и телесното. При това, макар да нарича ралата „гръцки“, явно става дума за земеделско сечиво, използвано по онова време от всички селски стопани на Балканите. Впрочем незнанието на гръцки език е осъзнавано от самия него като личен недостатък, който смята за решаващ за преместването му на по-малко отговорно послушание скоро след това, защото контактите с околните селски стопани – гърци, са били неизбежни.

В дневника се прокрадват и спорадични отгласи от разочарованието на просветения идеалист, решил да посвети живота си на благотворителни каузи и сблъскал се с неразбиране и подозрителност у своите съвременници:

25 юли [1881 г.]. Дните минават бързо и безоблачно. Сутрин ходя на църква, после работя в работилницата, следобед спя и чета, после пак се занимавам със занаята, навечер известно време пиша, отивам да се изкъпя до кладенчето и най-накрая вечерям. Вместо закуска обикновено ям хляб и пия вода, защото, за съжаление, плодовете не са много. На обяд ходя с останалите и се храня до насита. Пия и малко вино, но много не държа на него. Само да не слагаха в яденетата толкова много [лют] червен пипер. После се оплакват от слаб стомах. Вечер предпочитам да хапна салата, но не пия вино, понеже страдах от безсънни и неспокойни нощи. Сега обаче съм доволен и здравият сън бързо укротява съзнанието ми.

Често си повтарям: „Загубен е животът ти тук“, и почти ми се струва, че това е истина, но скоро след това пропъждам тази мисъл и виждам, като че ли сега живея по-щастливо от преди. Разбира се, че за света съм почти като умрял, но това беше и целта ми, когато избрах монашеския живот. Достатъчно дълго живях в света и работих за общото благо, и каква награда получих за това? Вечна и горчива борба. Възнамерявам тук да търся откъсване от светския шум и глъч, искам вярно и добросъвестно да работя за благото на манастира и неговите обитатели и безгрижно да гледам в бъдещето си, защото твърдо се надявам, че моите усилия за общото благо ще бъдат оценени.

Скромният послушник не се оплаква от битието си в манастира, напротив, както се вижда, атмосферата там изключително му допада, като изключим кулинарните навици на братята – лютата храна и консумацията на значително количество алкохол, и двете – абсолютно излишни от негова гледна точка (запис към 22 август 1881 г.). С времето това го принуждава да започне да си готви сам, а малкото количество вино, което употребява в началото, изоставя напълно, защото чувства,

че не му се отразява добре на здравето. Впрочем познанията му в областта на медицината от онова време са завидни дори за образованите хора – до такава степен, че се опитва да лекува някои от болните си събратя по най-модерните известни му методи. Интересен в това отношение е записът към 2 август 1881 г.: „Манастирските хора нямат никакво понятие от лечението с вода и много се чудят на студените компреси. Явно се боят от водата и когато се разболеят, обвиняват за това водата и въздуха, а не напитките или храните, или изобщо начина си на живот“. В това отношение интересуваният се от медицина и здравословен живот Славибор Бройер не може да скрие добродушната насмешка към своите манастирски братя, чийто бит носи всички недостатъци на балканския бит от онова време и никак не допринася за доброто им здравословно състояние. Единствената проява на неодобрение към манастирската практика е споменаването на библиотеката, която по онова време е била безразборно струпана на едно място, а някои книги са били разхвърляни и по килии на отделни братя или други помещения в манастира. Затова не е изненадващо, че по-късно, в периода, когато вече не води този дневник, отец Сава се заема с подреждането на библиотеката и подвързването на книгите – дело, с което остава в историята на манастира и което прави достъпна цялата манастирска документация. За това дело по-късно, след пропъждането на българските монаси от Хилендар, той е отличен с орден от сръбското правителство.

1 август [1881 г.]. Църковен празник и на тази дата започва пост 14 дни до Богородичния празник. В църквата беше осветена вода и бяха поръсени всички килии. Щях да се радвам, ако имаше целуване на икони, но това кланяне пред тях, така наречените метани, когато трябва да паднеш по очи, не ми влиза в главата и досега избягвах този обред. То ми изглежда като явно идолопоклонство и не знам какво повече биха могли да направят, ако би се появил самият Исус. И това се прави пред иконата на Богородица, която, разбира се, била чудотворна.

Както личи от горния запис, желанието му да стане монах и да живее в манастира, не отменя критичния поглед на европейския човек. Това обаче изобщо не накърнява положителното му отношение и добросъвестното му желание да бъде полезен на общността, към която е дълбоко привързан. Стремешът му да бъде полезен, личи във всичките му занимания и особено в добросъвестното отношение към възложените му от висшестоящите задължения (послушания), които изпълнява старателно независимо от техния характер:

30 юли [1881 г.]. Голямо тичане е, когато изненадващо дойдат гости, т.е. поклонници, които пътуват от един манастир до друг. Особено ако дойдат преди обяд или малко след него. Трябва да им се търси храна или наново да им се сготви, да се донесе хляб, вино, студена вода, ако хората са руснаци, предпочитат чай пред кафето, значи трябва да им се приготви самовар. Мое задължение е да прислужвам в кухнята за гости, наричана на гръцки *архондарик*, и следователно имам доста тичане. Ако не останат да нощуват, тогава тръгват по-нататък след кратка почивка. Предишни години са идвали стотици поклонници, най-много от България. Но откакто са се поосвободили от турското иго, оттогава край. Преди манастирът е получавал много парични дарове, които сега липсват и представляват чувствителен недостиг в дохода на манастира.

Тук виждаме едно от относително малкото споменавания в дневника на новоосвободеното Княжество България. Съвсем обективно страничният средноевропейски наблюдател не смята основаването на княжеството за истинско освобождение, неслучайно казва, че българите са се „поосвободили“ (*co se od jha tureckého poněkud osvobodili*) от турската власт, защото по-близките до Атон места, откъдето са идвали голяма част от българските поклонници, остават под една или друга форма в империята – било като население на васалната Източна Румелия, или като напълно владени от нея жители на македонските области. В течение на изминалите три години, които делят дневника от Освобождението на България обаче се е усетила притегателната сила на новата държава за всички хора (и то не само) с българско самосъзнание, които преди са осъзнавали атонските манастири като единствена своя опора, докато новата държава се оказва много по-привлекателна за повечето българи, които търсят там своята духовна свобода.

4. Поразителен е начинът, по който в дневника съжителстват обикновените делнични неща и тяхното високо интелектуално осмисляне от просветения човек с първоначално светско възпитание и европейско образование през „просветения XIX век“, както са наричали своето време тогава:

4 август [1881 г.]. Вече минаха най-топлите месеци и може би ще настане малко по-хладно време. Моята килия е на запад и затова е на хлад, въпреки това обаче термометърът се качва на 25° и през нощта пада само с 2 или 3 градуса. Поставен на слънце, бързо се качва почти над

36° по Реомюр⁵. Жегата не ме смущава и си харесвам много топлите дни. Разбира се, не излизам от манастира освен надвечер до близкото кладенче, където се къпя, обаче не се оплаквам от непоносима жегата като другите. Но и съм съответно леко облечен, докато останалите са направо претоварени с дрехи. Вчера много приятно ме изненада писмо от Прага, от сестра ми Мария, където ми пише съобщение за майка ми. Писмото е пътувало от Прага до Солун 15 дни, а после са му били нужни няколко дни да бъде донесено до Карей и накрая до манастира.

Неколкократно в дневника се споменава страхът на местните хора от настинка и течение, както и от водата, която според тях може да донесе болест. Прави впечатление добродушната насмешка към монасите, които изповядват тези остарели виждания, за разлика от ясното и осъзнато отрицателно отношение към турските чиновници и тяхната непреодолима подкупност, толерирана и дори подкрепяна от закона (на тази тема също се спряхме на друго място – Младенова 2023):

16 август [1881 г.]. Най-сетне имам радостна новина за книгите си, които останаха в Солун. Пашата вече ги е освободил и сега мога просто да чакам пристигането им. Малко се опасявам да не остана без някоя от тях или в какво състояние ще ги получа. Тази история с книгите наистина заслужава да се публикува, защото е белег на турската глупост. Те не могат да четат дори на собствения си език, а искат да оценяват книги, писани на чужд език. По пътя по три пъти преглеждаха книгите и книжата ми, повикаха един телеграфист, пощенски началник и учител, но чешки или немски никой не разбираше, така че върнаха печатните материали, без да ги разберат. Какво ли бавене ще бъде пък, като си поръчам книги от Чехия или от Германия!

В това отношение няма място за съмнение, че хората, сред които попада в манастира, се радват на неговата неизменна симпатия, за разлика от чиновниците, които по всякакъв начин се стремят да измъкнат някакви лични материални облаги от манастирите. Забележителна е и обективността, с която оценява православната обредност и сравнението с някои католически практики:

6 август [1881 г.]. Празник и следователно в църквата се държеше бдение, тоест през цялата нощ се служи църковна служба. Изморително

⁵ По скалата на Реомюр температурата на кипене на водата е 80 градуса и следователно при преизчисляване по Целзий температурата е значително по-висока – б. авт.

задължение за свещениците и певците – да четат, да се молят и да пеят по 8 до 10 часа, по-малко мъчна за обикновените братя, някои от които добре се напиват в църковните столове. Днес, както изобщо през пости, имаше общо причестяване, в което участвахме и ние с момчетата. Причестихме се по двата начина⁶ и правихме метани във всички посоки. С монашеско облекло това, естествено, е лесна работа, но с граждански костюм е доста затруднително. Както всяка година в църквата бяха донесени първите узрели гроздове за освещаване и след литургията ги раздаваха. От днес може на воля да се яде грозде от лозето. Но тази година зърната са още много твърди, понеже няма дъжд.

Особено място в чешката национална култура заема хуситското и изобщо протестантското причестяване „по двата начина“ – с хляб и вино (чеш. *podobojí*), което през цялата възрожденска епоха остава белег на чешката народност и изобщо на нейната борбеност срещу река-толизацията, налагана в чешките земи още от началото на 30-годишната война (1620 г.) и свързана с национално потисничество. В това отношение православното причестяване с хляб и вино сериозно импонира на неговото чешко национално самосъзнание.

Но може би най-силно шокиращ за съвременния човек остава фактът, че в рамките на всекидневните грижи за препитанието в манастира монасите са извършвали и много тежка физическа работа, която от съвременното гледище на човек, привикнал на работа с разнообразни машини за всякакви цели, изглежда непосилна:

16 юли [1881 г.]. Тежка беше работата днес. Докараха с платноход един вид пръст, много необходима за водни строежи, и манастирът купи за свои нужди 23 хил. оки, тоест около 600 цента. И това количество монасите го качиха на гръб в чували от морския бряг до близкия склад. Ние бяхме, разбира се, около 20 души, така че на един човек се падат 30 цента за целия ден, но ако човек не е свикнал на подобна работа, ще му се отпече. Сеното също по подобен начин пренесохме, защото го докараха от далечен чифлик по море, но още ни чака и сал със зърно от Каламаря близо до Солун и пак ще трябва да се носи на гръб до склада. След всяка подобна работа търся освежаване и очистване в морето.

⁶ Причестяването по двата начина (с хляб и вино, символизиращи тялото и кръвта Христови) в Чехия се възприема като хуситски и изобщо протестантски символ, за католиците там е обичайно причестяването само с хляб – б. авт.

Както се вижда, новият тогава манастирски послушник добросъвестно изпълнява всички задължения – както трайните послушания, така и епизодичните работи, които са не само тежки, но и изискват бързо действие, защото корабите не могат да чакат за разтоварването си повече от един ден. Въпреки това обаче не се натъкваме на каквито и да било оплаквания от умора или тежък труд, които биха нарушили добронамереното отношение към вече взетото решение да стане монах. Като прибавим към това и неговата човешка добронамереност, аскетичния му начин на живот като вегетарианец и трудолюбието му, с тези свои качества той скоро печели симпатиите и уважението на останалите братя, и то не само в Хилендар, но и на различни индивидуални келиоти и случайни познати монаси извън него. На няколко места в дневника се прокрадват споменавания за положителното отношение на останалите монаси към него. Много по-широка картина на отношенията му не само с братството в манастира, но и с чешките учени ще даде кореспонденцията на отец Сава Хилендарец, която се очаква да излезе в Прага благодарение на усилията на чешкия българист Марцел Черни. Връзките на атонския монах и с други български книжовници вече са подобаващо представени и в наскоро изданието негов труд (Черни 2021). Това позволява и ние да го причислим към голямата група на „българските“ чехи по времето на писането на дневника (1881 – 1884 г.) и в следващите десетилетия.

ЛИТЕРАТУРА

- Дожич 1907:** Дожић, Г. *Сава Хилендарац. Прилог за новију историју српске царске Лавре Хилендара*. [Dožić, G. Sava Hilendarats. Prilog za noviju istoriju srpske tsarske Lavre Hilendara.] Атина, Атонска библиотека, 1907.
- Живкович 2016:** Живковић, Д. Сава Хиландарац – чувар хиландарске библиотеке. [Živković, D. Sava Hilendarats. Prilog za noviju istoriju srpske tsarske Lavre Hilendara.] // в-к *Православље*, 1.VII.2016 – 1883, с. 32 – 35.
- Кристен 1990:** Kristen, V. Vztah mnicha Savy Chilendarského k etnickým procesům na Balkáně. // *Český lid*, № 2. Prague: Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, 1990, 69 – 77.
- Младенова 2023:** Младенова, М. Езикова интерференция в неочаквана среда. [Mladenova, M. Ezikova interferencija v neočakvana sreda.] //

Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“, Т. 61, сб. Б, Филология. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2023, 11 – 26.

Черни 2021: Černý, M. Архимандрит Онуфрий Попович Хилендарец (Богдан Попиванов) в светлината на преписката му (За една забравена редакция от чешкия монах Сава Хилендарец). [Černý, M. Arhimandrit Onufrij Popovich Hilendarets (Bogdan Popivanov) v svetlinata na prepiskata mu (Za edna zabravena redaktsiya ot cheshkiya monah Sava Hilendarets).] // Černý, M., T. Gogovska-Henze, L. Solenkova. *Sounáležitostí a soudržností k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR.* – Ed. Marcel Černý, Božana Niševa. Praha, Slovanský ústav AV ČR, 2021, 175 – 215.